

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМЕННИКІВ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ 1578 РОКУ

У статті схарактеризовано особливості відмінювання іменників, засвідчених в актових документах Кременецького земського суду 1578 року; звернуто увагу на давні й нові флексії імен, варіативність відмінкових форм, частоту їх використання.

Ключові слова: іменник, відмінок, давній тип основи, морфологічний варіант, флексія.

Леся Ящук. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ КРЕМЕНЕЦКОЙ АКТОВОЙ КНИГИ 1578 ГОДА

В статье охарактеризованы особенности склонения существительных, засвидетельствованных в актовых документах Кременецкого земского суда 1578 года; обращено внимание на старые и новые флексии имен, вариативность падежных форм, частоту их использования.

Ключевые слова: имя существительное, падеж, древний тип основы, морфологический вариант, флексия.

Lesia Jaschuk. MORPHOLOGICAL PECULIARITIES OF NOUN IN THE ACT BOOK OF KREMENETSK OF 1578

The article describes the features of the declension of nouns, certified in the documents of the provincial court of Kremenetsk in 1578; attention has been paid to the old and new flexions of names, the variability of case forms, the frequency of their use.

Keywords: noun, case, old type of basis, morphological variant, flexion.

Запровадження Луцького та Кременецького земських судів відбулося ще влітку 1565 р., тобто за півроку до прийняття 26 січня 1566 р. Віленським сеймом Другого Литовського Статуту [3, с. 192]. Земський суд, який складався із судді, підсудка та писаря, у судовій системі мав особливий статус, оскільки був незалежним від королівської адміністрації [4, с. 101]. У Статуті була визначена мова діловодста: «писар земский маеть по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати» [4, с. 91], тобто повна відповідальність за правильність актових записів покладалася на писаря [4, с. 94]. Головним продуктом діяльності судових канцелярій стали актові книги, до яких уносилися всілякі документи приватно-правового змісту для надання їм юридичної сили [1, с. 27].

Рукопис актові книги Кременецького земського суду 1578 року зберігається в Центральному державному історичному архіві м. Києва під шифром: фонд 22, опис 1, справа 6. Пам'ятка містить різноманітний матеріал для дослідження історії української мови, зокрема її граматичної будови.

Мета статті – розглянути морфологічні особливості іменників, зафіксованих у кременецьких актових документах кінця XVI ст., описати варіативні відмінкові форми та частоту їхнього використання.

У родовому відмінку однини закінчення *-а* мають іменники чоловічого роду на позначення назв осіб: *товарыша* [КК, с. I], *8 брата* [КК, с. III], *чолов ка* [КК, с. V зв.], *ма(л)жо(н)ка* [КК, с. 36 зв.], *дчастъника* [КК, с. 38 зв.], *вижа* [КК, с. 39], *до кнѣза* [КК, с. 40], *бискѣпа* [КК, с. 42], *писаря* [КК, с. 45 зв.], *служѣбника* [КК, с. 47], *ѡ(т) небо(ж)чика* [КК, с. 51 зв.], *клю(ч)ника* [КК, с. 58 зв.], *в приятѣла* [КК, с. 61], *вра(д)ника* [КК, с. 66], *(в) сына* [КК, с. 69], *короля Жикгимо(н)та* [КК, с. 70 зв.], *пѣна Петра Семашка* [КК, с. 72], *мужа* [КК, с. 75 зв.], *ѡ(т)*

сестре(н)ца [КК, с. 87 зв.], *дя(д)ка* [КК, с. 89 зв.], *наме(ст)ника* [КК, с. 99]; назв населених пунктів: *Чо(л)дзова* [КК, с. I], *ω(т) И(л)кова* [КК, с. IV], *ЛосАтина* [КК, с. V], *Кокорєва* [КК, с. 35], до *Володымера* [КК, с. 44 а], *межи Кдликава* [КК, с. 81], *зо (З)баража* [КК, с. 95 зв.], з *Малина* [КК, с. 98 зв.].

З таким закінченням уживаються й іменники, що позначають часові відрізки: *м(с)ца* [КК, с. 32], *ма(р)та* [КК, с. 32 зв.], *дека(б)ра* [КК, с. 34 зв.], *ге(н)варА* [КК, с. 39], *ажтобра* [КК, с. 44 зв.], *июня* [КК, с. 45], *ноябра* [КК, с. 46 зв.], *августа* [КК, с. 50], *сентябра* [КК, с. 55 зв.], *дня* [КК, с. 73 зв.], *фе(в)рала* [КК, с. 75], *июля* [КК, с. 81], *мая* [КК, с. 81 зв.], *апріля* [КК, с. 99], але *року* [КК, с. 34 зв.], *ω(т) годџ* [КК, с. 39]; і низка іменників з іншими значеннями: *ста(в)ка* [КК, с. II], за *живота* [КК, с. III], *стога* [КК, с. 36], до *ко(н)ца* [КК, с. 44 зв.], з *сего света* [КК, с. 44 а зв.], до которого *ста(в)ка* и *млы(на)* [КК, с. 49 зв.], *привиля* [КК, с. 54], *и(н)ди(к)та* [КК, с. 71], *с плѣа* [КК, с. 82 зв.], *дѣа* [КК, с. 84].

Лише закінчення -у засвідчене в іменниках: *повету* [КК, с. I], *ста(в)у* [КК, с. 32 зв.], *ω(т) поча(т)ку* [КК, с. 33 зв.], *замку* [КК, с. 35 зв.], *горохџ* [КК, с. 36], *во(д)лу(г) порА(д)ку* [КК, с. 37 зв.], *ча(с)у* [КК, с. 38 зв.], *статутџ* [КК, с. 41 зв.], *позвџ* [КК, с. 43], *шафџ(н)ку* [КК, с. 44 а], џ того *тастаме(н)тџ* [КК, с. 45], з *вырокџ* [КК, с. 47], *росте(р)ку* [КК, с. 57], *ве(д)ле ста(н)у* [КК, с. 58], до *городџ* ... позвати [КК, с. 63], *бе(з) доводџ* [КК, с. 63 зв.], *ω(т) кџва(л)ту* [КК, с. 66 зв.], до *трибуна(л)у* [КК, с. 70], *во(д)ле обычаю* [КК, с. 74 зв.], з *џяду* [КК, с. 75], *вступџ* [КК, с. 75 зв.], *до(л)гџ* [КК, с. 77], *декрету* [КК, с. 77 зв.], *кџру(н)ту* [КК, с. 79 зв.], *во(д)ле а(р)тикулџ* [КК, с. 84 зв.], з *ро(з)де(л)кџ* [КК, с. 89], *обовя(з)ку* [КК, с. 90 зв.], *ωпису* [КК, с. 90 зв.], *дарџ* [КК, с. 92 зв.], з *со(и)му* [КК, с. 92 зв.] та ін. Це терміни іншомовного походження, абстрактні іменники з різними значеннями, збірні поняття, речовинні іменники тощо. Зберігають цю флексію такі іменники давнього типу -й-основ: *садџ* [КК, с. IV зв.], *солодџ* [КК, с. 36], до *дому* его [КК, с. 61].

Паралельні відмінкові форми зафіксовано в кількох словах: в того *вытиса* [КК, с. 33] – џ *вытису* [КК, с. 41 зв.]; *ω(т) дна понед лка* [КК, с. 32] – *ω(т) дна понед лку* [КК, с. 41]; *ре(и)стра* [КК, с. 66 зв.] – *реестру* [КК, с. 36 зв.]; *по(л)че(т)ве(р)та спушта* [КК, с. 74] – *по(л)че(т)ве(р)та спустџ* [КК, с. 74 зв.]; џ *суда* [КК, с. 35] – џ *судџ* [КК, с. 38]; *фо(л)ва(р)ка–фо(л)ва(р)ку* [КК, с. 90 зв.]; *листа* [КК, с. 69 зв.] – *листу* [КК, с. IV зв.]. Словоформи з флексією -у переважають в іменниках: *ли(с)ту* [КК, с. I], *ве(д)ле листу* [КК, с. 32 зв.], в того *листџ* [КК, с. 51 зв.], з *листџ* џва(ж)чого [КК, с. 58 зв.], до сего моего *листу* [КК, с. 61 зв.], *листу* по(т)ве(р)женого [КК, с. 70 зв.]; *реестру* [КК, с. 36 зв.], *во(д)ле того ре(и)стрџ* [КК, с. 66 зв.], до *ро(з)де(л)ку* и *ре(и)стрџ* [КК, с. 67 зв.]; до *судџ* [КК, с. V], *судџ* [КК, с. 42 зв.], в *сџдџ* [КК, с. 53 зв.], *ω(т) полюбо(в)ного зго(д)ного сџду* [КК, с. 73 зв.].

У давальному відмінку іменники чоловічого роду однини загалом мають закінчення -у: *брату* [КК, с. I], *мужџ* [КК, с. IV зв.], *зАтю, королю* [КК, с. 32 зв.], *вра(д)нику* [КК, с. 36], *секретарџ* [КК, с. 45 зв.], *небо(ж)чикџ* [КК, с. 47], *князю* [КК, с. 49], *товаришу* [КК, с. 51], *панџ* [КК, с. 55 зв.], *жидџ* [КК, с. 69], *чловеку* [КК, с. 76 зв.], *ω(т)џџџ* [КК, с. 78], *дя(д)кџ* [КК, с. 89], *иля(х)тичу* [КК, с. 91 зв.], *џ(с)дру, наме(ст)никџ* [КК, с. 97 зв.], *братаничу, дџхо(в)нику, ключ(ч)нику, писа(р)у, свеџе(н)нику* [КК, с. 101], а також: *(к) кџру(н)ту, ωпису* [КК, с. 32 зв.], *ку ω(т)ка(з)у* [КК, с. 33 зв.], *ку доводџ* [КК, с. 39], *кџ налепшєму пожи(т)ку* [КК, с. 49 зв.], *декретџ* [КК, с. 54], *к бџрегџ* [КК, с. 87 зв.], *к сєму листу а запису* [КК, с. 92]. Зрідка використовується й флексія -ови / -єви, яка в пам'ятці засвідчена паралельно з -у як в іменниках-назвах істот: *Ба(т)ку* [КК, с. 68 зв.] – *Ба(т)кови* [КК, с. 69]; *Васи(л)ю* [КК, с. 57] – *Васи(л)єви* [КК, с. 101]; *ма(л)жо(н)ку* [КК, с. 91 зв.] – *ма(л)жо(н)кови* [КК, с. 41 зв.]; *по(д)судџкџ* [КК, с. 42 зв.] – *по(д)сџдџкови* [КК, с. 57 зв.]; *пото(м)ку* [КК, с. 96] – *потомкови* [КК, с. 34]; *приятєлю* [КК, с. 84] – *приятєлєви* [КК, с. V]; *Янушџ* [КК, с. 50] – *Янушєви* [КК, с. 49 зв.]; так і в іменниках-назвах неістот: *кџ ро(з)су(д)кџ* [КК, с. 73 зв.] – *кџ ... ро(з)су(д)кови* [КК, с. 84]; *сџдџ* [КК, с. 67] – *сџдови* [КК, с. 45 зв.]; *(в)радџ* [КК, с. 81] – *џрадєви* [КК, с. 79 зв.]. Зокрема, словоформи *ма(л)жо(н)ку* / *ма(л)жо(н)кџ* трапляються в документах 20 разів, а *ма(л)жо(н)кови*

– 3; *Янушу / Янушѣ* – 8, *Янушеви* – 3. Іменник *сын* засвідчений лише із закінченням *-у*: *сыну* своєму па(н)у Григо(р)ю А(н)дрєєвичу Дєдє(р)калу [КК, с. V зв.], *сыну* его Мо(ш)ку [КК, с. 68 зв.], *сыну* нашому Миха(и)лу [КК, с. 93].

Іменники середнього роду II відміни давніх *-jǫ-*основ у називному та знахідному відмінках зберігають давню флексію *-с / -е*: *ω вырѣба(н)є* [КК, с. III], *застанове(н)є* [КК, с. IV], *жеда(н)є* [КК, с. 37], *сказа(н)є* [КК, с. 40], *внесє(н)є* [КК, с. 44 а], *ѡчине(н)є* [КК, с. 49], на *(в)єха(н)є* [КК, с. 64 зв.], на *будова(н)є* [КК, с. 67], на *чоло(м)би(т)є* [КК, с. 71], за *нагородє(н)є* [КК, с. 89 зв.], *полома(н)є* [КК, с. 95].

Ці іменники містять у своєму складі й етимологічне закінчення орудного відмінка однини *-ємъ / -емъ*: по(д) *приложє(н)ємъ* [КК, с. 37], *имє(н)ємъ* [КК, с. 40], за *оповєда(н)ємъ* [КК, с. 44 зв.], за *насла(н)ємъ* [КК, с. 67], за частымъ *ѡмина(н)ємъ* [КК, с. 75]; за *насыла(н)ємъ* [КК, с. 85].

У місцевому відмінку вони виступають переважно із закінченням *-ю*: (в) *доживо(т)ю* [КК, с. 36 зв.], *ω вы(з)на(н)ю* [КК, с. 41 зв.], при *справова(н)ю* [КК, с. 58], по ... *вола(н)ю* [КК, с. 79 зв.], на *(в)рочищѣ* [КК, с. 82], по *ско(н)чє(н)ю* [КК, с. 87], на *заста(в)ю* [КК, с. 95 зв.], хоча трапляється й флексія *-е*: наodoro(м) кгва(л)томъ *виби(т)є* [КК, с. 47 зв.], (в) ... *за(л)яне* сєножатє(и) [КК, с. 32 зв.], в другомъ *оповєда(н)є* [КК, с. 82 зв.]. Наявні й варіативні вживання: в *дє(р)жа(н)ю* [КК, с. 33 зв.] – в *дє(р)жа(н)и* [КК, с. 88]; на *имє(н)ю* своє(м) Городищѣ [КК, с. 52] – на то(м) же *имє(н)є* Городищѣ [КК, с. 52 зв.].

У кличному відмінку однини іменники зберігають своє старе закінчення: *кнагинє Ма(р)є Пузынинаа* Ле(ш)ни(ц)кого [КК, с. 38], *їнє су(д)дє* [КК, с. 45 зв.], *Боже ѡхова(и)* [КК, с. 93 зв.].

В іменниках чоловічого роду називного відмінка множини іноді фіксується закінчення *-ове* в назвах осіб: *татарове* [КК, с. 45], *їнє дєпѣтатове* [КК, с. 58 зв.], *прє(д)ковє* [КК, с. 71 зв.], *пановє Радивиловє* [КК, с. 97]. Наявні й паралельні морфологічні варіанти: *жиды* [КК, с. 56] – *жидовє* [КК, с. III зв.]; *пото(м)ки* [КК, с. 49 зв.] – *пото(м)ковє* [КК, с. 90]; *сыны* [КК, с. 52 зв.] – *сыновє* [КК, с. 37]; *сабры* [КК, с. 74] – *сабровє* [КК, с. 66 зв.]; *опєкѣны* [КК, с. 44 а] – *опєкуновє* [КК, с. 51]; *ѡ(т)чичы* [КК, с. 73] – *ѡ(т)чичовє* [КК, с. 38 зв.].

Під впливом форм на зразок *сєляне* утворилася форма *зєманє* [КК, с. 54 зв.] [2, с. 44], а в іменнику *комисарє* [КК, с. 84 зв.] нове закінчення сформувалося під впливом знахідного відмінка *комисар*, де ненаголошений рефлексується як *є* [2, с. 43], пор.: *комисары* [КК, с. 85].

У родовому відмінку множини трапляються паралельні флексії: *во(з)* [КК, с. 95] – *возо(в)* [КК, с. 79 зв.]; *комисарє(и)* [КК, с. 87 зв.] – *комисаро(в)* [КК, с. 85].

У давальному відмінку множини засвідчено давні форми на *-ом / -ем*: ку ты(м) *дворо(м)* [КК, с. 36 зв.], *дєтє(м)* и *пото(м)ко(м)* [КК, с. 49 зв.], *людємъ* [КК, с. 65], потомъ будѣчимъ его *ѡа(д)комъ* [КК, с. 73], *сѣєдомъ* [КК, с. 81], и(н)шимъ *потомько(м)*, *сыно(м)* [КК, с. 92], *паномъ* и *добродєємъ* мои(м) [КК, с. 101]. Лише із цими закінченнями в тексті пам'ятки вживаються іменники: *дєтє(м)* [КК, с. II], *д тє(м)* [КК, с. 37], *дєтємъ* [КК, с. 42], *д тємъ* [КК, с. 71], *дєтємъ* [КК, с. 92 зв.]; *потомко(м)* [КК, с. 37], *пото(м)комъ* [КК, с. 42], *пото(м)ко(м)* [КК, с. 49 зв.], *потомько(м)* [КК, с. 92], *пото(м)комъ* [КК, с. 92 зв.]; *сыномъ* [КК, с. I зв.], *сыно(м)* [КК, с. IV зв.], *сыномъ* [КК, с. 92 зв.]; *ѡа(д)комъ* [КК, с. 42], *ѡадко(м)* [КК, с. 71].

Іменники чоловічого та середнього роду II відміни в орудному відмінку множини мають давнє закінчення *-ы*: за *по(з)вы* [КК, с. I], вє(ч)ными *часы* [КК, с. IV зв.], з ... *доходы* [КК, с. V зв.], жа(д)ными *а(р)тикулы* [КК, с. 32 зв.], з *бояры* [КК, с. 36], з *сєлы* [КК, с. 36 зв.], зо всіми *кгру(н)ты* [КК, с. 39], за тыми *ли(с)ты*, *доводы* своїми [КК, с. 39 зв.], з *дворы* [КК, с. 44 зв.], з ... *мєцаны* [КК, с. 45], з *ловы* [КК, с. 59 зв.], тыми *словы* [КК, с. 62 зв.], з ыными *сабры* [КК, с. 66 зв.], (з) бобровыми *гоны*, и *(с)тавы*, и *ставици*, и (з) *млыны*, и *млыныци* [КК, с. 71], с *паны* [КК, с. 75], межи *добры* [КК, с. 84 зв.], зь и(х) *спусты* [КК, с. 91 зв.], с *ци(н)ши* [КК, с. 92 зв.]. У кінці XVI – на початку XVII ст. ці давні форми, підреслює В. В. Німчук, ще міцно трималися в мовленні або ж, навпаки, були ознакою книжності [2, с. 44].

Фіксуються в документах і закінчення, викликані впливом парадигми іменників жіночого роду давніх *-ā-*, *-jā-*основ: *межи имє(н)ями* [КК, с. IV], *с каплунами* [КК, с. 36], *со(и)мами* [КК, с. 38], *(з) запѣстами* [КК, с. 42 зв.], *опекѣнами* [КК, с. 44 зв.], *оборо(н)цами* [КК, с. 44 а], *межи дворицами* [КК, с. 49 зв.], *з са(д)ками* [КК, с. 59 зв.], *з возами* [КК, с. 66], *све(т)ками* [КК, с. 68], *за пе(в)ными описами* [КК, с. 68 зв.], *речицами* [КК, с. 78 зв.], *(з) сє(р)пами* [КК, с. 81 зв.], *з садами* [КК, с. 93], *потоками* [КК, с. 93 зв.], *обовяз)ками* [КК, с. 99].

Паралельні форми виявлено в іменниках: *з болоты* [КК, с. 72 зв.] – *з болотами* [КК, с. 93]; *врядники зє(м)скими креманє(ц)кими* [КК, с. 96 зв.] – *врд(д)никами* [КК, с. 36]; *з гаи*, *з лєсы* [КК, с. 34] – *з лесами*, *з гаями* [КК, с. 93 зв.]; *листы дє(л)чими* [КК, с. 86 зв.] – *листами* [КК, с. 68 зв.]; *з млыны* и ихъ *вымє(л)ки* [КК, с. 55] – *з млынами* и (з) ихъ *вымє(л)ками* [КК, с. 93 зв.]; *зо всіми пожи(т)ки* [КК, с. IV зв.] – *зо всіми пожи(т)ками* [КК, с. 40], *с потомъки* [КК, с. 50 зв.] – *с пото(м)ками* [КК, с. 47 зв.]; *с присєлки* [КК, с. 37 зв.] – *с присє(л)ками* [КК, с. IV зв.]; *межи роки* [КК, с. 64 зв.] – *перє(д) роками* [КК, с. 33 зв.]; *зо ставы* [КК, с. 46 зв.] – *з става(ми)* [КК, с. 93 зв.]; *з ставици* [КК, с. 55] – *з ставицами* [КК, с. 59 зв.]; *з ы(н)шими ѣчастъники* [КК, с. 41 зв.] – *ѣчастъниками* [КК, с. 40].

Незважаючи на активне витіснення старих закінчень новими, старі все ж часто переважають у Кременецьких актових книгах кінця XVI ст.: *врядники*, *врд(д)ники*, *врд(д)ники* (39 фіксацій) – *врд(д)никами* (4 фіксації); *млыны* (15 фіксацій) – *млынами* (5 фіксацій); *ставы*, *(с)тавы* (17 фіксацій) – *ставами*, *става(ми)* (4 фіксації); *пожи(т)ки* (12 фіксацій) – *пожитками*, *пожи(т)ками* (11 фіксацій); але *пото(м)ки*, *потомъки* (6 фіксацій) – *пото(м)ками* (10 фіксацій).

Низка іменників набуває флексій давньої *-ї-*основи: *с по(л)ми* [КК, с. 34], *с приятє(л)ми* [КК, с. 44 а], *приви(л)ми* [КК, с. 85 зв.].

Іменники першої відміни мають давні закінчення: *роботами* [КК, с. V зв.], *по(д) зарѣками* [КК, с. 33], *за про(з)бами* [КК, с. 37], *з многыми и слѣгами* [КК, с. 45], *нивами* [КК, с. 52], *з реками*, *з рє(ч)ками* [КК, с. 55], *з дє(в)ками* [КК, с. 57], *причинами* [КК, с. 59], *неделами* [КК, с. 64 зв.], *(з) секирами* [КК, с. 67], *зъ зємлями* [КК, с. 71], *слѣ(ж)бами* [КК, с. 72 зв.], *з ма(л)жо(н)ками* [КК, с. 79 зв.], *з рѣ(ч)ницами* [КК, с. 81 зв.], *(з) и(х) проро(б)ками* [КК, с. 90], хоч інколи також набувають аналогічних закінчень: *с по(л)ми*, и *дѣбровы* [КК, с. 90], *(з) ихъ платы* [КК, с. 92 зв.]. На думку В. В. Німчука, старовинні форми орудного множини на *-ы* збіглися з новою формою називного множини іменників чоловічого роду, очевидно, за аналогією до них іноді й з'являлися подібні форми в іменниках жіночого роду [2, с. 44].

Часто ряд однорідних членів речення поєднує іменники як з давніми, так і з новими закінченнями орудного відмінка множини: *с пода(ч)ками*, *с платы* и *доходы*, *с по(л)ми*, *з сєножа(т)ми*, *з дѣбровами*, *зъ зарослами*, *зъ гаями*, *з са(д)ками*, *з лєсы*, *боры*, *з деревомъ бо(р)тнымъ*, *з ставы*, *з ставицами*, *з млыны* и (з) ихъ *вымє(л)ками*; *з озєры* и *з ловы*, ... *з бобровыми гоны*, *з да(н)ми* ... и *зо всіми пожи(т)ки* [КК, с. 59 зв.].

У місцевому відмінку множини іменників II відміни давніх *-ǫ-*, *-jǫ-*основ містять стару флексію *-єхъ* < *- хъ*: *ω* *пришлы(х) роцє(х)* [КК, с. 35], *по ты(х) листєхъ* *ѡ* *помина(л)ны(х)* и *выписє(х)*, *врд(д)овы(х) доводє(х)* [КК, с. 39 зв.], *ω* *таковы(х) записєхъ* [КК, с. 41 зв.], *в обыходє(х) своихъ* [КК, с. 42], *ѡ* *гумнє(х)* [КК, с. 52], *на ты(х) позвє(х)* и *квитє(х)* [КК, с. 56], *в ты(х) спустє(х)* [КК, с. 77 зв.], *в лєтє(х)* [КК, с. 79 зв.], *на ... боє(х)* [КК, с. 85 зв.], *во вси(х) ... а(р)тикулє(х)* [КК, с. 90 зв.], *в которы(х) садє(х)* [КК, с. 95]. Зрідка в іменниках чоловічого роду трапляється флексія *-охъ*, первісно властива назвам на *-ї-*основ: *в рокохъ* [КК, с. 50], *в то(м) имє(н)ю ... Пашуко(х)* [КК, с. 52], *во вси(х) ... чло(н)ко(х)* [КК, с. 90 зв.]. У словоформі на ... *грабєжо(х)* [КК, с. 85 зв.] зміна флексії, імовірно, викликана не морфологічними, а фонетичними процесами: перехід *є* в *о* після шиплячих перед наступним твердим приголосним.

За аналогією до іменників давніх *-ā-*, *-jā-*основ виступає також закінчення *-ахъ* / *-яхъ*, особливо в парадигмі іменників середнього роду: *ѡ* *схова(н)яхъ* [КК, с. 35 зв.], *на ты(х) дво(р)цахъ* [КК, с. 43], *в ты(х) имє(н)ях(х)* [КК, с. 48], *на пола(х)* [КК, с. 52], *по розны(х) мє(ст)ца(х)* [КК, с. 79 зв.]; пор.: *ѡ* *Во(л)ко(в)ца(х)* [КК, с. IV], *ѡ* *Вороно(в)ца(х)* [КК, с. 34 зв.], *на Попо(в)ца(х)* [КК, с. 35], *в Бєрє(ж)ца(х)* [КК, с. 59 зв.], *ѡ* *Гры(д)ковца(х)* [КК, с. 65], *в Жи(ж)нико(в)ца(х)* [КК, с. 72], *на Якимо(в)ца(х)* [КК, с. 95 зв.].

У цій групі засвідчено такі морфологічні варіанти іменників: на *листе(х)* [КК, с. 77 зв.] – на *листа(х)* [КК, с. 69]; в *селе(х)* [КК, с. 35 зв.] – на *ты(х)* дво(р)цахъ и *села(х)* [КК, с. 43 зв.]; в *пожи(т)ко(х)* [КК, с. 59 зв.] – (в) *пожи(т)ка(х)* [КК, с. 76]; на ... *пото(м)ко(х)* [КК, с. 90 зв.] – на *пото(м)кахъ* [КК, с. 65]; на *роко(х)* [КК, с. 35 зв.] – на *оны(х)* *рока(х)* [КК, с. 50 зв.], пор.: на *дете(х)* [КК, с. 47 зв.] – на *дела(х)* [КК, с. 89 зв.].

Варто звернути увагу, що закінчення *-ехъ*, *-охъ* у перерахованих словоформах уживається частіше, ніж *-ахъ* / *-яхъ*: в *листе(х)*, на *листе(х)*, по *листе(х)*, при *листе(х)* – 15 фіксацій, на *листа(х)* – 1; в *роко(х)*, в *рокохъ*, на *роко(х)*, на *роце(х)*, *о роце(х)* – 60 фіксацій, на *рока(х)* – 3.

Іменники першої відміни в місцевому відмінку множини мають давні закінчення *-ахъ* / *-яхъ*: на ... *нива(х)* [КК, с. IV], *д па(ти)со(т) копа(х)* [КК, с. IV зв.], в *кри(в)дахъ* [КК, с. 32 зв.], в ... *реча(х)* [КК, с. 33 зв.], *д ... све(т)лица(х)* [КК, с. 35 зв.], (в) *граница(х)* [КК, с. 37], на ... *шкода(х)* [КК, с. 47 зв.], в *ржа(х)* [КК, с. 54], в *межахъ* [КК, с. 59 зв.], в ... *недела(х)* [КК, с. 77], в *ко(н)ституция(х)* [КК, с. 84 зв.], при *книга(х)* [КК, с. 98 зв.], *д голова(х)* [КК, с. 101].

Добре зберігають стару парадигму іменники колишньої *-ї*-основи: Ор. в.: с *по(д)ни(с)ю* [КК, с. 33 зв.], с *печа(т)ю* [КК, с. 35 зв.], за *смер(т)ю* [КК, с. 38], з *ведомо(ст)ю* [КК, с. 44 зв.], зо всею *мае(т)но(ст)ю* [КК, с. 45 зв.], за *мо(ц)ю* [КК, с. 50 зв.], *вла(ст)но(ст)ю* [КК, с. 91 зв.], з *да(н)ю* [КК, с. 92 зв.], *межи челя(д)ю* [КК, с. 101]; М. в.: по *смер(п)ти* [КК, с. 34 зв.], в *небы(т)ности* [КК, с. 45], в *молодости* [КК, с. 50 зв.], на то(и) *сеножати* [КК, с. 65 зв.], в *речи* [КК, с. 74], на его *мло(сти)* *пнѣ дя(д)ку* [КК, с. 90 зв.]; Р. в. мн.: *сеножате(и)* [КК, с. IV зв.], *печате(и)* [КК, с. 37], *часте(и)* [КК, с. 55], *совитосте(и)* [КК, с. 68 зв.]; Ор. в. мн.: по(д) *печа(т)ми* [КК, с. 33 зв.], (з) *сеножа(т)ми* [КК, с. 34], з *да(н)ми* [КК, с. 59 зв.], *ре(ч)ми* [КК, с. 100]. Проте під впливом форм іменників давньої *-ја*-основи деякі іменники набули аналогічних закінчень: *пови(н)но(с)тями* [КК, с. V зв.], *принале(ж)ностями* [КК, с. 46 зв.], пере(д) и(х) *мл(с)тями* [КК, с. 75 зв.], пор.: (з) *заросльми* [КК, с. 71] – зь *зарослами* [КК, с. 59 зв.]; на дво(х) *ча(с)те(х)* [КК, с. V] – вь дво(х) *частя(х)* [КК, с. 44 а зв.].

Проаналізований матеріал Кременецької актової книги 1578 року засвідчив, що писарі пам'ятки загалом дотримувалися канцелярських правописних традицій, які простежуються в більшості таких текстів: поряд із давніми морфологічними формами активно впроваджували нові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворончук І. О. Актові книги гродських і земських судів як джерело до історії українського повсякдення ранньомодерної доби / І. О. Ворончук // Українське повсякдення ранньомодерної доби : збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. – К. : Фенікс, 2014. – С. 6–74.
2. Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упоряд.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 31–56.
3. Поліщук В. Запровадження уряду возного в Луцькому повіті в 1567 р. / В. Поліщук // Український археологічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Т. 10. – Вип. 7. – С. 185–215.
4. Статут Великого князівства Литовського 1566 року // Статuti Великого князівства Литовського. У 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Т. II. – Одеса : Юридична література, 2003. – 560 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

КК – Актова книга Кременецького земського суду 1578 року / Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 22, оп. 1, спр. 6.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2018 р.